

7. Brockett, Oscar G. and Franklin J. Hildy. 2003. History of the Theatre. Ninth edition, International edition. Boston: Allyn and Bacon. ISBN 0-205-41050-2. P. 110

8. Burrow, Colin, William Shakespeare: Complete Sonnets and Poems, Oxford University Press, 2002, p. 210

SHO'BA II

XORIJIY TILLARNI O'QITISHDA AXBOROT TEXNOLOGIYALAR, MASOFAVIY TA'LIM, ELEKTRON RAQAMLI TA'LIM

ЛИНГВИСТИК ХАВФСИЗЛИК ЙЎНАЛИШИ

Ш.С.Сафаров
СамДЧТИ, профессор

Аннотация: мақолада маданий-нутқий меъёрлар аслида коммуникатив андозалар, прагматик кўрсаткичлар, этикет қоидаларининг умумлашмаси эканлиги, улар касбий ахлоқ талаблари билан ўзаро муносабатга киришиши, шу боис, қадрият, баҳо, меъёр кабилар лингвистик хавфсизлик йўналишининг асосий тушунчалари, коммуникатив меъёр бузилиши ҳақида қайд этилган.

Калит сўзлар: руҳий фаолият, ахборот, хавфсизлик, нутқ меъёри

“Хавфсизлик” тушунчаси одатда сиёсат ва ҳуқуқшунослик соҳалари доирасида талқин қилинади. Бироқ, кейинги пайтларда ушбу тушунчанинг тилшуносликка ҳам тааллуқли эканлиги ойдинлашиб бормоқда. Зеро нутқий фаолият руҳий фаолиятнинг алоҳида тури сифатида инсоннинг ижтимоий мавжудлигини таъминлаётиб алоҳида мамлакатлар ва умуминсоний жамиятнинг фойдаси учун хизмат қилиши талаб қилинади. Замонавий ахборот технологияларининг ривожини ва узатилаётган ахборот ҳажми ҳамда мундарижасининг кенгайиб бориши, биринчидан, нутқий фаолият характеридаги ўзгаришларга сабаб бўлса, иккинчидан, ахборотнинг таъсир кўрсатиши меъёрини кучайтирмоқда. Буларнинг барчаси нутқий фаолият хавфсизлиги муаммосини долзарблаштирмоқда. Оқибатда, лисоний (лингвистик) хавфсизлик умумий тилшуносликнинг тадқиқ объектга айланди.

Мазкур ходисани ўрганишда қандай муаммолар долзарбланиши?

Биринчидан, ахборот технологияларининг ривожини ва улардан фан, таълим, кундалик ҳаёт, оммавий ахборот воситаларида (айниқса, Интернетда) фойдаланиш кўламининг кенгайиши миллий тил тизимига таъсир ўтказмасдан қолмайди. Ушбу тизимда турли кўринишдаги “бузилиш” лар юзага келиши муқаррар. Тил ва нутқдаги меъёрни сақлаш миллий менталитет, унинг ўзига хослиги ва оламни билиш андозаларини сақлаб қолиш демакдир. Бусиз миллатнинг ўзлиги, этник яхлитлигини химоя қилиш имконияти сусаяди.

Иккинчидан шахслар ва жамоа онгига лисоний-руҳий таъсир ўтказувчи ахборот воситаларидан фойдаланишни назорат остига олиш эҳтиёжи мавжуд. Ахборий таъсирнинг лингвопсихологик усулларида назоратсиз фойдаланиш (масалан, реклама матнларида) кутилмаган натижаларга олиб келиши мумкин.

Учинчидан, миллий тил меъёрларига нисбатан эҳтиётсиз муносабатда бўлишининг (айниқса, ОАВ да) оқибати барчага маълум. Шундай экан, тилнинг ҳар қандай назоратсиз “демократлаштириш” ҳаракатига қарши мукамал мундарижага эга лойиҳани ишлаб чиқиш лозим бўлади.

Тўртинчидан, тажовузкарона руҳга эга бўлган матнларни таҳлил қилиш тамойиллари ва усуллари шакллантиришга эга матнлар ОАВ, иқтисодиёт, ҳуқуқий амалиётда тобора кенг тарқалмоқда. Улар инсоннинг шахсининг ор-номуси, касбий салоҳиятига таъсир кўрсатиб, жамиятдаги инсонлараро муносабатларнинг моҳиятини пасайтиради.

Айтиш жоизки, мазкур йўналишнинг назарий асослари жадал ривожланмоқда, Зотан, нутқий тажовуз ва инсон онгига зарар етказишнинг лисоний амаллари фаоллашган сари лингвистик экология жамият учун аҳамияти тобора равшанлашмоқда. Бу борада, айтиқса, юрист-лингвистика соҳасида бажарилаётган ишларни алоҳида таъкидлаш лозим.

Шунинг билан биргаликда сўнгги пайтларда ушбу йўналишнинг кўп жихатли табиатга эгаллиги ҳам аниқ бўлиб бормоқда. Матннинг нутқий хушёрлик тамойили талабларига амал қилган ҳолда яратиш ва қабул қилишнинг назарий ҳамда амалий асосларини аниқлаштиришга бўлган эҳтиётнинг ўсиши алоҳида лисоний маданият доирасида ҳамда маданиятлараро мулоқотда етакчи ўринга чиқадиган коммуникатив категориялар тадқиқини долзарблаштиради. Қайд этиб муаммолар у ёки бу даражада ўрганилаётган бўлса-да, лекин улар ягона бир назарий- методологик асосга эга эмас. Гарчи матнни лисоний хавфсизлик нуқтаи-назаридан таҳлил қилишга йўналтирилган тадқиқотлар сони ўсиб

бораётганига қарамасдан, таҳлил воситалари ва амаллари етарли даражада шакллантирилмаганлиги аниқ бўлиб қолмоқда. Шу жумладан, соҳага тегишли терминологик аппарат ҳам тўлиқ ишлаб чиқилмаган.

Лисоний ҳавфсизлик назариясининг терминологик аппарати ҳақида сўзлаётимиз, дастлабки ўринда “Лисоний ҳуқуқ” ва “лисоний ҳуқуқнинг бузилиши” тушунчаларининг қўлланиши масаласига тўхталиш лозим бўлади. Чунки ҳуқуқшуносликда лисоний ҳуқуқ кўпинча инсон ҳуқуқининг мустақил қисми сифатида қайд этилмаган. Тўғри, қабул қилинган қонунларда инсоннинг мулоқот ва таълим тилини танлаш ҳуқуқига эгаллиги таъкидланган. Бироқ, тилдан фойдаланишнинг меъёри борасидаги фикр аниқ эмас.

Тил ва нутқий меъёрлар жамият томонидан белгиланади ва узоқ таркибий давр мобайнида шаклланади, сайқал олади. Ушбу меъёрлар миллий маданиятнинг бойлиги ҳисобланади ва умумий қадриятлар қаторидан муносиб ўринни эгаллайди. Демак, улардан фойдаланиш ҳуқуқий асосга эга бўлиши, қўллаб-қувватлаши керак.

Ҳуқуқшуносликда “лисоний ҳуқуқнинг бузилиши” тушунчаси акс топмаган. Лекин бундай қоида бузилишини бошқа турдаги қоида бузилишлар билан бир қаторда талқин қилиш эҳтиёжи тобора долзарбланимоқда. Масалан, бировни ҳақорат қилиш ёки жамоа жойларида ножўя сўзларни қўллашнинг бошқа безорилик ҳаракатларидан нима фарқи бор?! Нутқий безорилик ҳам атрофдагиларга руҳий шикаст етказди. Психологлар одамлар салбий маънодаги сўзлардан фойдаланиш орқали организмнинг ишлаш меъёрининг ўзгартириш мумкинлигини қайд этадилар. Бундай ҳолатда тингловчига етказилаётган маънавий таъсир яққол кўзга ташланади.

Тилдан реклама, сиёсат, тиббиёт соҳаларида маккорона фойдаланиш қаллоблик ёки товламачилик бир туридир. Аммо афсуски жамият, замонавий ҳуқуқ тизими бундай нутқий фирибгарликларга ҳозиржавоб эмас. Айни пайтда тилшуносликда, айниқса прагматингвистика соҳасида лисоний фирибгарликнинг турлари баъзан тадқиқ қилинмоқда ва ушбу ҳодисани рўёбга келтирувчи омиллар, улар билан боғлиқ мулоқот стратегияси ўрганилмоқда.

Лингвистик ҳавфсизлик йўналишининг назарий-методологик асосини шакллантириш ҳаракатининг қийин кечиши мулоқот меъёрларининг қадриятлар, ахлоқий-этик қоидалар билан боғлиқлигида намоён бўлади. Маданий-нутқий меъёрлар аслида коммуникатив андозалар, прагматик кўрсаткичлар, этикет қоидаларининг умумлашмаси бўлиб, улар касбий ахлоқ талаблари билан ўзаро муносабатга киришади. Шу боис, қадрият, баҳо, меъёр кабилар лингвистик ҳавфсизлик йўналишининг асосий тушунчаларига айланади, коммуникатив меъёр бузилиши ҳақида гап кетганида қоида чекиниш ҳолатлари далиллар асосида изоҳланиши лозим.

МУЛЬТИМЕДИАЛИ ВОСИТАЛАР АСОСИДА ВИЗУАЛИЗАЦИЯЛАНГАН ЎҚИТИШ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ

**М.Х. ЛУТФИЛЛАЕВ СамДЧТИ, ПРОФЕССОР
Ф.М.ЛУТФИЛЛОЕВА СамДЧТИ, ДОЦЕНТ**

Таълим тизимида ўқувчиларининг таълим қобилиятларини ривожлантириш муаммоси ҳар доим энг долзарб муаммолардан бири бўлиб келган. Таълимни фаоллаштиришнинг самарали технологияларидан бири бу замонавий талабларга жавоб берадиган ўқув маълумотларини визуализация қилиш усулидир.

Визуализация нима? Таълим жараёни ахборотни узатишга асосланган бўлиб маълум бир ахборотни ўрганишда визуал тасвирлашнинг роли катта. Кўргазмалилик принципи педагогикада етакчи ҳисобланади. Жадваллар, диаграммалар, чизмалардан фойдаланиш ўрганилаётган материални тез эслаб қолиш ва тушунишга ёрдам беради. Замонавий техник имкониятларни ҳисобга олган ҳолда, ўқув жараёнида ахборотни визуализация қилиш ғояси янги хусусиятларга эга бўлади. Визуализация - (кенг маънода) маълумотларни тушуниш қулайлигини максимал даражада ошириш учун тасвир, график аудио, видео ва анимациялар шаклида тақдим этиш жараёнидир.

Ўқув материалларининг визуализация технологияси инсон учун визуал идрокнинг аҳамиятига, инсон ва унинг онгини визуализация қилинган дунё шароитларига тобора зарур бўлган тайёргарликни билиш ва англаш жараёнларида ҳаёлий идрокнинг етакчи ролига ва ахборот юқининг ошишига асосланади. Ўқув ахборотларини визуализация қилиш технологияси қуйидаги таркибий қисмларни ўз ичига олган тизимдир:

* таълимий билимлар мажмуи;

* уларни тақдим этишнинг визуал усуллари;